

RECENZJE

Ilona Czamańska, *Historia Serbii*, T. 1, *Od pojawienia się Serbów na Bałkanach do 1830 roku*, Wydział Historii UAM, Poznań 2021, ss. 280, il., mapy, tab. genealogiczne. (Biblioteka Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej tom 1)

<https://doi.org/10.14746/bp.2024.31.18>

Do niedawna na polskim rynku wydawniczym nie było przekrojowej monografii poświęconej wyłącznie historii Serbii. Lukę tę postanowiło wypełnić dwoje poznańskich historyków Ilona Czamańska (t. 1) i Jędrzej Paszkiewicz (t. 2, jeszcze niewydany). Jako mediewistę zainteresował mnie tom pierwszy. Ponieważ moja specjalizacja to Serbia Vukanowiciów i Nemanjiciów, większość uwag przedstawionych poniżej będzie dotyczyć czasu ich rządów. Monografię podzielono na rozdziały odpowiadające głównym etapom dziejów politycznych państwowości serbskiej. W osobnym rozdziale zaprezentowano kulturę (s. 223–242). Książkę wyposażono we wprowadzenie (*Od autorki*, s. 7), wstęp, bibliografię (s. 243–251), *Słownik użytych w publikacji terminów polityczno-prawnych* (s. 252–254), spis ilustracji i indeksy. Na początek (s. 7) czytelnik dowiaduje się o powodach napisania monografii:

1. braku na polskim rynku syntetycznego opracowania dziejów Serbii,
2. dezaktualizacji dotychczasowych polskich opracowań omawiających historię Słowian Południowych, i to zwłaszcza w zakresie badań mediewistycznych,
3. potrzebie przybliżenia dziejów państwowości serbskiej, i to tych prawdziwych, a nie mitycznych.

Dalej na tej samej stronie napisano, że „[k]siążka przeznaczona jest dla szerokiego grona czytelników zainteresowanych dziejami Bałkanów, w tym przede wszystkim dla studentów historii i innych kierunków, dla których wiedza o dziejach serbskich może być przydatna”.

Przyjrzyjmy się jednak realizacji tych zamierzeń...

Sawa Nemanjić i jego następcy błędnie tytułowani są przez Autorkę metropolitami (s. 41–42, 44–45, 59, 62, 226, 228, 235–236, 238) zamiast arcybiskupami. Ci zwierzchnicy autokefalicznej Cerkwi serbskiej nikomu nie podlegali. Tytuł metropo-

lity zaś przysługuje tym arcybiskupom, którzy podlegają jurysdykcji któregoś z patriarchów (lub papieża) i mają pod sobą sufraganów. Błędna tytulatura dotyczy także Radosława „księcia Humu” (s. 48), który w rzeczywistości był tylko żupanem. Władców Raszki z dynastii Vukanoviciów Autorka niekonsekwentnie tytułuje żupanami bądź wielkimi żupanami (s. 26–27, 29–30). O ile w przypadku Vukana nie wiadomo, czy przyjął tytuł wielkiego żupana, czy do końca panowania tytułował się żupanem¹, o tyle w przypadku jego następców tytułowanie ich żupanami jest błędem. Niekonsekwentna jest też pisownia tytułów urzędniczych – wojewoda (s. 22, 61, 83, 131, 138, 142, 145–146, 162), vojvoda (s. 66, 102, 107, 254), wielki wojewoda (s. 57, 149–150) i wielki vojvoda (s. 73, 107), a także *veliki čelnik* (s. 72) i wielki čelnik (s. 150).

W pewnych kwestiach Autorka prezentuje bardzo osobliwe poglądy. Twierdzi na przykład, że wszelkie starania o koronę musiały być poprzedzone powołaniem arcybiskupstwa, bo duchowny niższej rangi nie miał prawa dokonać koronacji (s. 23 przyp. 14). Nie jest to prawdą, bo koronacje królewskie władców nowych królestw w Europie Środkowej i na Bałkanach najczęściej przeprowadzali legaci papiescy, i to niezależnie od tego, czy w danym państwie jakiś arcybiskup był czy nie. Zdaniem Autorki porażka Serbii w bitwie nad Morawą w 1190 r. nie przyniosła poważniejszych zmian terytorialnych (s. 33). Jednak w historiografii panuje od XIX w. konsensus, że Bizancjum odzyskało wtedy m.in. Prizren i Nisz², który został lub miał zostać stolicą Serbii³. Autorka twierdzi, że Vukan Nemanjić zmarł przed lipcem 1208 r. (s. 38). Zapewne wysnuła taki wniosek z dokumentu z 3 lipca, wspomnianego dalej na tejże stronie, w którym jako władca Zety pojawia się syn Vukana — Jerzy. Jednak źródło opatrzone późniejszą datą (1208/1209), jakim jest inskrypcja w katolikonie w Studenicy, wspomina Vukana raczej jako żyjącego⁴. Dlatego uważa się, że władca ten przed lipcem 1208 r. abdykował, a zmarł później — po wykonaniu ww. inskrypcji⁵. Oczywiście Autorka ma prawo zajmować inne stanowisko, ale powinna je stosownie uzasadnić. Przypuszcza też, że Sawa

¹ P. Boroń, *Kniaziowie, królowie, carowie... Tytuły i nazwy władców słowiańskich we wczesnym średniowieczu*, Katowice 2010, s. 187.

² Szczegółowo o tym: S. Novaković, *Zemljište radnje Nemanjine: istorijsko-geografska studija*, „Godišnjica Nikole Čupića” 1877, t. 1, s. 205–234; J. Leśny, *Studia nad początkami serbskiej monarchii Nemaniczów (połowa XI – koniec XII wieku)*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1989, s. 194–197; S. Mišić, *Istorijska geografija Srbije u žitijima sv. Simeona i sv. Save*, u: *Sveti Sava u srpskoj istoriji i tradiciji*, ured. S. Ćirković, Beograd 1998, s. 96–97.

³ B. Szeftliński, *Trzy oblicza Sawy Nemanjicia: postać historyczna — autokreacja — postać literacka*, Łódź 2016, s. 31 przyp. 15.

⁴ B. Miljković, *Studenica, Bogorodičina crkva (1208/9)*, u: G. Subotić, B. Miljković, I. Špadijer, I. Tot, *Napisi istorijske sadržine u zidnom slikarstvu*, t. 1, *XII–XIII vek*, ured. Lj. Maksimović, Beograd 2015, s. 36–37.

⁵ S. Ćirković, *Vukan Nemanjić*, u: *Srpski biografski rečnik*, t. 2, V–G, Novi Sad 2006, s. 407; Đ. Bubalo, *Kada je veliki župan Stefan Nemanjić izdao povelju manastiru Hilandar?*, „Stari srpski arhiv” 2010, t. 9, s. 239; B. Miljković, op. cit., s. 43.

Nemanjić podczas swojej pielgrzymki spotykał się z patriarchami, bo przygotowywał się do organizacji nowego patriarchatu (s. 46). Po pierwsze, żadne źródło o takiej przyczynie spotkań nie wspomina. Po drugie, najnowsze badania dostarczyły dobrze umotywowane wyjaśnienie większości działań Sawy w ramach pielgrzymek — wynikały one z przesłanek teologicznych i miały na celu zawiązanie wspólnoty Kościołów⁶. Po trzecie, patriarchat nie był Serbom wtedy potrzebny, bo Nemanjicie nie wykazywali jeszcze aspiracji carskich.

Niekiedy Autorka z nieuzasadnioną pewnością wykracza poza granicę ustaleń osiągalnych na drodze analizy źródeł. Według niej bowiem Stefan Nemanja już w młodości potrafił dojść do porozumienia z Węgrami (s. 34) i spacyfikował bogomilów w 1180 r. (s. 34), Stefan Nemanjić miał córkę Rainierę (s. 43), Strez zginął od zatrutej strzały (s. 39), kochanek Anny Angeli na interwencję jej męża „miał się podobno na niego rzucić z mieczem” (s. 44), a *Latopis popa Dukljanina* powstał w XI w. (s. 237). Najwcześniejsza wzmianka źródłowa jednoznacznie wskazująca na współpracę Nemanji z Węgrami dotyczy 1183 r.⁷, gdy miał on lat... 70, a mglista wzmianka ewentualnie mogąca się odnosić do wcześniejszego współdziałania dotyczy roku 1166⁸, gdy miał on lat 53. Jedyne źródło informujące o przegnaniu heretyków nie podaje daty, więc wydarzenie można datować tylko w sposób przybliżony — w narracji źródłowej opisane zostało pomiędzy triumfem Nemanji pod Pantino (wedle Autorki przed 1172 r.) a atakiem tegoż na Bizancjum po przejęciu władzy przez Andronika Komnena (regencja od 1182, panowanie od 1183 r.)⁹. Zachowane źródła nie znają córki Stefana Nemanjicia o imieniu Rainiera. Żadne źródło nie sugeruje, że Strez zginął wskutek trafienia strzałą¹⁰. Według jedyne go przekazu o romansie żony Radosława kochanek postanowił zabić jej męża, ale ten uszedł przed mieczem¹¹. Nie ma tu mowy o żadnej interwencji ani o tym, czy kochanek dokonał próby osobiście czy komuś ją zlecił. Nawiasem mówiąc, przekaz ten jest odrzucany jako dość późny i niewiarygodny¹². Nie należało go przytaczać bez zastrzeżeń, ale raczej pominąć, aby nie przybliżać czytelnikowi historii mitycznej zamiast prawdziwej. Co się tyczy zaś *Latopisu popa Dukljanina*, to przede wszystkim należy zaznaczyć, że dzieło nie może pochodzić z wieku XI, bo jego narracja kończy się w połowie stulecia XII. Ale nawet jeśli by uznać to za zwykły błąd drukarski i dokonać w myślach korekty na „XII” (zgodnie z dominującym poglądem ubiegłego stulecia), to i tak stanowisko Autorki jest

⁶ D. Marjanović, *Vizantijski svet i srpska crkva u 13. i 14. veku*, Novi Sad 2018, s. 25–26, 77–85, 157–158.

⁷ Stefan Prvovenčani, *Sabrana dela*, predg., prev. i koment. Lj. Juhas-Georgievskia, izd. T. Jovanović, Beograd 1999 [dalej: Stefan Prvovenčani], s. 38–39.

⁸ J. Lešny, op. cit., s. 171.

⁹ Stefan Prvovenčani, s. 30–39.

¹⁰ Zob. źródła podane w przyp. 16 i 17.

¹¹ Teodozjusz Chilendarski, *Żywot świętego Sawy (fragment)* [w:] B. Szeffiński, op. cit., s. 247.

¹² M. Krneta, *Negativne predstave vizantijskih princeza u srpskim srednjovekovnim žitijima*, „Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini” 2021, t. 51/2, s. 195–198 (tam też literatura).

zbyt kateryczne, jak na podręcznik akademicki, ponieważ sprawa czasu powstania *Latopisu* wciąż jest daleka od rozstrzygnięcia¹³. W ciągu ostatnich dwudziestu lat pojawiły się bowiem w historiografii całkiem poważne głosy twierdzące z jednej strony, że utwór napisano około roku 1300¹⁴, a z drugiej — że jest on XVII-wiecznym fałszerstwem¹⁵!

Zdarzają się też ewidentne błędy rzeczowe. Inny tytuł Nomokanonu św. Sawy to *Zakonopravilo* (l. poj.), a nie *Zakonopravila* (l. mn.), jak podano na s. 74. Nieprawdą jest jakoby wedle Teodozjusza Sawa skierował do Streza słowa: „I my mamy konia i bohatera, a Bóg pokaże, kto jest winien, my czy ty” (s. 39). Tego zdania nie ma ani we wskazanym źródle¹⁶, ani w pozostałych dwóch opisujących to zdarzenie¹⁷. Autorka myli się, pisząc o życiorysach (w liczbie mnogiej) Stefana Nemanjicia (s. 38) i o życiorysie tegoż napisanym przez Danila II (s. 238). Takie źródła nigdy nie powstały. Omawiając system społeczno-gospodarczy Serbii Nemanjiciów, Autorka podaje (s. 74), że wolnych chłopów nazywano potocznie Serbami, meropsi byli zobligowani do trzech dni pracy tygodniowo, a sokalników tylko w wyjątkowych wypadkach powoływano do pracy w polu. Jednak Serbami nazywano ogół wiejskiej ludności osiadłej (niepasterskiej), i to oficjalnie — w dokumentach¹⁸. Przez większość omawianego okresu wymiar pańszczyzny definiowano powierzchnią do obrobienia, a nie w dniach. Zmieniło się to dopiero pod koniec istnienia państwa¹⁹. Ale nawet wtedy *Zakonik Stefana Dušana* określał wymiar pracy na dwa dni tygodniowo oraz po jednym dniu żniw i kopania winnicy²⁰. Dla sokalników zaś podstawowym obowiązkiem była właśnie praca w polu²¹.

¹³ Trafny opis aktualnego stanu wiedzy: W. Kowalski, *Wielkie zło i herezje Eutychesa. Wokół wątku podboju Dalmacji w Latopisie popa Duklanina*, „Balcanica Posnaniensia” [dalej: BP] 2018, t. 25, s. 54.

¹⁴ *Gesta regum Sclavorum*, t. 2, *Komentar*, ured. T. Živković, Beograd 2009, passim, zwłaszcza s. 350–372.

¹⁵ S. Bujan, *La „Chronique du prêtre de Dioclée”. Un faux document historique*, „Revue des études Byzantines” [dalej: RÉB] 2008, t. 66, s. 5–38; eadem, *Orbinijevo izdanje „Ljetopisa popa Dukljanina”: povijesni falsifikat*, „Radovi — Zavod za hrvatsku povijest” 2011, t. 43, s. 65–80; S. Trajković-Filipović, *Inventing the Saint's Life: Chapter XXXVI of „The Annals of The Priest of Dioclea”*, RÉB 2013, t. 71, s. 259–276; P. Komatina, *Quis Ergo Presbyter Diocleas? Rana dubrovačka istoriografija i Letopis popa Dukljanina*, „Istorijski časopis” 2020, t. 69, s. 189–226.

¹⁶ Polski przekład: J. Wolski, „Żywot św. Sawy” Teodozjusza Chilendarskiego jako źródło do dziejów Streza, władcy Proseku, BP 2012, t. 19, s. 67. Mimo że artykuł widnieje w bibliografii, to nic w tekście nie wskazuje na jego wykorzystanie.

¹⁷ Stefan Prvovenčani, s. 85–87; Domentijan, *Žitije Svetoga Save*, predg., prev. i koment. Lj. Juhas-Georgievskia, izd. T. Jovanović, Beograd 2001, s. 175–176.

¹⁸ *Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka*, prik. i ured. S. Novaković, Beograd 1912, s. 626, 635, 651, 696.

¹⁹ M. Blagojević, *Meropah*, u: *Leksikon srpskog srednjeg veka*, prir. S. Ćirković, R. Mihaljčić, Beograd 1999, s. 396–397.

²⁰ *Dušanov zakonik*, prir. Đ. Bubalo, Beograd 2010, s. 88, 173.

²¹ Đ. Bubalo, *Sokalnik*, u: *Leksikon...*, s. 680–682.

Choć Autorka dostrzegła, że w badaniach mediewistycznych od lat 80. XX w. poczyniono istotne postępy, to niestety książka za nimi nie nadążyła. Autorka cytuje wydania dokumentów sprzed II wojny światowej lub jeszcze starsze, pomimo istnienia podsumowującej nowsze ustalenia edycji z 2011 r.²² Wskutek tego politykę Stefana Uroša I względem Dubrownika omawia m.in. na podstawie przywileju błędnie przypisanego temu monarsze (s. 49), a który od 145 lat jest uważany za akt Stefana Uroša II Milutina²³. Pominęto też gruntowną rozprawę Ivany Komatiny²⁴ od kilku lat stanowiącą punkt odniesienia dla rozważań o strukturach kościelnych w państwach serbskich od XI do XIII w. Wykorzystanie tej pracy pozwoliłoby np. uniknąć błędnego twierdzenia (s. 23 przyp. 14) jakoby istnienie w latach 70. XI w. arcybiskupstwa w Barze wynikało z trzech bulli: Aleksandra II z 1067 r. oraz Grzegorza VII z 1076 r. i 1078 r. Pierwsze dwie to fałszyfikaty, przy czym druga dotyczy w ogóle innej sprawy²⁵. Trzecia, choć autentyczna²⁶, została mylnie odczytana przez Autorkę — zwierzchnik kościoła w Barze jest w niej nazywany „tylko” biskupem!²⁷ Zignorowano także najnowsze ustalenia umiejscawiające aktywność literacką Teodozjusza Chilendarskiego w XIII w.²⁸ Autorka traktuje go jako twórcę późniejszego od piszącego w XIV w. Danila II (s. 238).

Przypisy są na wzór angloamerykański nieliczne i niekoniecznie tam, gdzie ich najbardziej potrzeba. Nieraz Autorka podaje, od którego autora czerpie informacje, ale nie wskazując strony, a czasem nawet dzieła (s. 39, 44, 46, 49, 64, 89, 136). Nie sposób odgadnąć, z jakiego powodu, powołując się na konkretne dokumenty, czasem Autorka odsyła przypisem do źródła, a czasem nie. Przypis 46 na s. 46 odsyła czytelnika do *Żywotów królów i arcybiskupów serbskich* Danila II, choć Autorka ewidentnie podążyła za Domentijanem lub Teodozjuszem Chilendarskim.

²² *Zbornik srednjovekovnih ćiriličkih povelja i pisama Srbije, Bosne i Dubrovnika*, t. I, 1186–1321, prir. V. Mošin, S. Ćirković, D. Sindik, red. D. Sindik, Beograd 2011.

²³ I. Pavlović, *Nekoliko hronoloških pitanja iz srpske istorije*, „Glasnik Srpskog učenog društva” 1879, t. 48, s. 237–238.

²⁴ I. Komatina, *Crkva i država u srpskim zemljama od XI do XIII veka*, Beograd 2016. Publikacja była i jest łatwo dostępna, gdyż wkrótce po wydaniu pełny jej tekst został zamieszczony w Internecie: https://www.academia.edu/32042218/I_Komatina_Crkva_i_dr%C5%BEava_u_srpskim_zemljama_od_XI_do_XIII_veka_Church_and_State_in_the_Serbian_Lands_from_the_XI_to_the_XIII_century [dostęp: 4.06.2024].

²⁵ Ibidem, s. 132–133, 136.

²⁶ K. Mitrović, *Kraljevstvo od iskona: Barska (arhi)episkopija i Duklja*, u: *Srpska kraljevstva u srednjem veku: zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog od 15. do 17. septembra 2017. godine krunisanja Stefana Nemanjića (Prvovenčanog)*, ured. S. Mišić, Kraljevo 2017, s. 53.

²⁷ *Monumenta Germaniae Historica. Epistolae Selectae*, t. 2, fasc. 2: *Das Register Gregors VII.*, 2. Buch V–IX, hrsg. von E. Caspar, Berlin 1923, s. 365 (dok. V, 12).

²⁸ I. Špadijer, *Hronološki okviri književnog rada Teodosija Hlandarca*, „Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor” [dalej: PKJIF] 2010, t. 76, s. 3–16; D. Popović, *Svod srpskih svetih u doba kralja Milutina: kultovi arhijereja i pustinožitelja*, u: *Manastir Studenica: 700 godina Kraljeve Crkve*, ured. Lj. Maksimović, V. Vukašinović, Beograd 2016, s. 81–97; B. Todić, *O vremenu i razlozima pisanja Teodosijevog Žitija svetog Save*, PKJIF 2017, t. 83, s. 3–17.

W bibliografii panuje nieład. Nie ma tu np. adresu wykorzystanej edycji dzieł Domentijana, mimo że Autorka powołuje się na to źródło (s. 31 przyp. 26 i s. 41) i używa go bez zaznaczenia. Nie wciągnięto także przekładu hagiografii Teodozjusza zacytowanego na s. 40 przyp. 36. Inną edycję (Teodosije Hilandarac, *Žitije Svetog Save*, <https://pl.scribd.com/doc/132409537/Žitije-Svetog-Save-Teodosije>) wpisano do sekcji opracowań zamiast do źródeł. Jedna publikacja została wciągnięta trzykrotnie — Ивић Алекса, *Родословне таблице и грбови српских династија и властеле*, Београд 1991; Мрђеновић Душан, *Родословне таблице и грбови српских династија и властеле*, Београд 1991 (tak też s. 159 przyp. 193); i poprawnie Спасић Душан, Палавестра Александар, Мрђеновић Душан, *Родословне таблице и грбови српских династија и властеле*, Београд 1991. Zapis: Naumov Aleksander, *Dar slova ze starej literatury serbskiej*, Łódź 1983, zawiera kilka błędów²⁹ i widnieje wśród opracowań zamiast wśród źródeł. W zapisie: Novaković Stojan, *Zakonski spomenici srpskih država srednjega veka*, Београд 1912, http://www.rastko.rs/istorija/spisi_o_kosovu.html#_Toc681 — połączono adres bibliograficzny książki błędnie zapisany łańską zamiast cyrylicą oraz adres internetowej edycji innej wykorzystanej, ale niewpisanej do bibliografii, publikacji³⁰. Obydwie pozycje powinny być w sekcji źródeł, a nie opracowań. Podobne przykłady można by mnożyć.

Do powyższych uwag szczegółowych trzeba dodać jeszcze jedną natury ogólnej. W całości wywodu środek ciężkości spoczywa na opisie faktów/wydarzeń. Jednak podstawą rozumienia historii w ujęciu przekrojowym nie jest znajomość faktów, lecz pojmowanie zjawisk i procesów długofalowych wynikających z określonych koncepcji, programów i idei. Dlatego, gdy są dla historyka uchwytne, powinny być czytelnikowi wskazywane. Niestety w *Historii Serbii* są one wspominane tylko okazjonalnie. Opis zaś samych wydarzeń wywołuje u czytelnika wrażenie, że np. koronacja Stefana Dušana na cara była koncepcją świeżą, bez głębszego podłoża, podczas gdy od XIII w. władcy serbscy przyswajali sobie coraz więcej atrybutów cesarzy bizantyńskich³¹. Koronacja na cara była naturalnym zwieńczeniem tego procesu. Z kolei fundowanie licznych monasterów przez Nemanjiciów to nie tylko fakt, ale także element programu zwiększania bezpieczeństwa szlaków handlowych, na co wyraźnie wskazują lokalizacje klasztorów (umożliwiających za opłatą bezpieczny nocleg)³².

²⁹ Powinno być: *Dar slova: ze starej literatury serbskiej*, wyb. i oprac. Aleksander E. Naumow, tłum. Teresa Wątor-Naumow, Aleksander E. Naumow, Wanda Kotwiczowa, Łódź 1984.

³⁰ Publikacja ta powinna być wpisana następująco: *Списи о Косову: монахиња Јефимија, кнез Лазар, кнезиња Милица, Вук Бранковић, непознати раванички монаси, Давид, Јелена Башић, Андоније Рафаил Епактит, Деспот Стефан Лазаревић, најстарију српски записи о Косову, прир. Милица Грковић, прев. Ђорђе Сп. Радојичић и др., Београд 1993* [i tu ww. adres internetowy].

³¹ S. Mišić, *Titula srpskog kralja u državi Nemanjića*, u: *Srpska...*, s. 7–16; D. Vojvodić, *Ka carskom dostojanstvu kraljevske vlasti. Vladarske insignije i ideologija u doba prvih Nemanjića*, u: *Kraljevstvo i arhiepiskopija u srpskim i pomorskim zemljama Nemanjića*, ured. Lj. Maksimović, S. Pirivatrić, Beograd 2019, s. 339–351.

³² Đ. Bošković, *Osvrt na neke karakteristike regionalnog prostornog planiranja spomenika na teritoriji srednjovekovne Raške*, „Raška baština” 1975, t. 1, s. 7–13.

Na koniec jeszcze zatrzymać się trzeba nad uchybieniami znacznie mniej ważnymi, ale — ze względu na dużą ich ilość — wpływającymi niestety w istotny sposób na całościowy odbiór książki. Chodzi o pisownię nazw własnych. Autorka deklaruje (s. 7) w tej kwestii przestrzeganie następujących zasad: „Co do imion zachowano tu powszechną w Polsce zasadę podawania w wersji polskiej tylko imion władców, pod warunkiem, że mają one swój polski odpowiednik” oraz „Dla nazw miejscowych na ogół zachowano wersję oryginalną obowiązującą w danym okresie, dając jednak pierwszeństwo wersji najbardziej rozpowszechnionej. [...] Bardzo znane miejscowości czy miejsca zapisano w wersji polskiej”. Abstrahując od tego, czy faktycznie w polskich opracowaniach przyjęło się stosować nasze odpowiedniki obcych imion wyłącznie w odniesieniu do władców, łatwo dostrzec, że Autorka stosuje ww. zasady dość niekonsekwentnie. Oprócz władców spolszczone imiona mają tu strateg dyracheński Michał (s. 20), kronikarz Jan Skylitzes (s. 20), trzech zwierzchnicy serbskiej Cerkwi o imionach Sawa i Eustachy (s. 38–46, 59, 74, 109, 225–226, 233, 237–238), hagiograf Teodozjusz Chilendarski (s. 39, 44), tesaloniccy nobile Jerzy i Tomasz Kantakuzenowie (s. 134–135, 137, 142, 145–146, 149) i inni. Wydaje się, że również dowódca dukljański Petrilo pojawia się ze spolszczonym imieniem (s. 22), choć można mieć wątpliwości, czy w języku polskim rzeczywiście istnieje imię Petryło. Z drugiej strony Vlastimir, Stefan Vojislav, Toma Preljubović, Nikola Altomanović, Marko Mrnjavčević, Francesko [!] II Gattilusio, Lazar Hrebeljanović i Lazar Branković występują pod serbskimi imionami (wielokrotnie, zob. indeks) zamiast pod polskimi — Włodzimierz, Stefan Wojśław, Tomasz, Mikołaj, Marek, Franciszek i Łazarz. Kilka władczyń pochodzenia słowiańskiego pojawia się pod imieniem Jeleny (s. 69, 78–81, 88–89, 95, 97–99, 101, 108, 123, 125, 132) zamiast Heleny (tak s. 30, 64, 96, 151, 159, 229 i mapa na s. 79). Kolejne niekonsekwencje w zakresie imion używanych w tekście sprawiły, że niektóre osoby wciągnięto do indeksu dwukrotnie — Đurđe/Jerzy, brat Bałsy i Jerzy I Bałsić oraz Konstanty z Ostrovicy i Konstantyn z Ostrovicy. Imiona kilku osób spolonizowano częściowo: królowej Beloslavy do postaci Bieloslawa (s. 45), siostry Stefana Dušana (oryg. Jevdokija, pol. Eudoksja) do postaci Eudokia (s. 68), a Jovan Vladimir (pol. Jan Włodzimierz) występuje w książce jako Jan Vladimir (s. 17–19, 27, 237). Dwóch innych Vladimirów, też władców, potraktowano w różny sposób — jeden pozostał Vladimirem (s. 26–27, 29), drugi pojawia się jako Władymir (s. 12). Niektóre imiona pokaleczono: Voihna (s. 32, 55, 80–81) zamiast Vojihna, Domentjan (s. 41, 262) zamiast Domentijan (tak s. 237–238), Hrela (s. 61) zamiast Hrelja i Vlacho (s. 64) zamiast Vlaho, a także nazwę plemienia — Konovljani (s. 11, 13) zamiast Konavljani. Miasta takie jak Nisz, Prisztina i Nowy Sad mają swoje polskie nazwy, głęboko zakorzenione w naszym piśmiennictwie. Nie ma więc powodu, by używać głównie pisowni serbskiej, tj. Niš, Priština i Novi Sad (wielokrotnie, zob. indeks), zwłaszcza jeśli nazwy mniej istotnych miejscowości bywają polonizowane, np. Kłokotnica, Nowo Brdo/Nowe Brdo czy Larysa (s. 44, 64, 76, 78). Czasem Autorka nie mogła się zdecydować w kwestii pisowni nazw miejscowych — Dracz (s. 23) czy Drač (s. 99), Ochryda (s. 62, 65–66, 68, 87) czy Ochryd (s. 51, 87, 170), Pelješac (s. 61) czy Pelešć (s. 64) oraz Serres (s. 67–68,

80–81, 83, 93, 123) czy Seres (s. 50, 61, 86, 91, 96). Spolszczone powinny zostać nazwy miejscowe: Dubrovnik, Niš, Ohrid, Priština i Vidin/Vidyn, widniejące na mapach (zob. spis map).

Aby zachować sprawiedliwość, trzeba także zaznaczyć, że okres około 1400 r., któremu Autorka poświęcała uwagę we wcześniejszych badaniach, wydaje się lepiej opracowany. Docenić należy użyteczny słownik terminów polityczno-prawnych i liczne, wysokiej jakości, dobrze dobrane, kolorowe ilustracje oraz mapy, a także tablice genealogiczne.

Jak widać, przedstawionych uwag jest dość wiele i dotyczą nie tylko spraw błahych, ale niestety i tych istotniejszych. Ogólnie rzecz biorąc, książka — choć, jak wynika z dat dostępu do stron internetowych, powstawała co najmniej 9 lat — sprawia wrażenie napisanej w pośpiechu i bez dbałości o detale. Z tego powodu to rozważania Tadeusza Wasilewskiego³³ — mimo że miejscami zdezaktualizowane — a nie *Historię Serbii* autorstwa Ilony Czamańskiej, znacznie lepiej polecać studentom i laikom pragnącym poznać średniowieczne dzieje Serbii. Dobrze chęci to za mało, aby napisać dobrą książkę.

Błażej Szeffiński

e-mail: szezlin@o2.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5114-6515>

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Domentijan, *Žitije Svetoga Save*, predg., prev. i koment. Lj. Juhas-Georgievska, izd. T. Jovanović, Beograd 2001 [Доментијан, Житије Светога Саве, предг., прев. и комент. Љ. Јухас-Георгиевска, изд. Т. Јовановић, Београд 2001].

Dušanov zakonik, prir. Đ. Bubalo, Beograd 2010 [Душанов законик, прир. Ђ. Бубало, Београд 2010].
Gesta regum Sclavorum, t. 2: *Komentar*, ured. T. Živković, Beograd 2009 [Gesta regum Sclavorum, t. 2: Коментар, уред. Т. Живковић, Београд 2009].

Monumenta Germaniae Historica. Epistolae Selectae, t. 2, fasc. 2: *Das Register Gregors VII. 2, Buch V–IX*, hrsg. von E. Caspar, Berlin 1923.

Stefan Prvovenčani, *Sabrana dela*, predg., prev. i koment. Lj. Juhas-Georgievska, izd. T. Jovanović, Beograd 1999 [Стефан Првовенчани, Сабрана дела, предг., прев. и комент. Љ. Јухас-Георгиевска, изд. Т. Јовановић, Београд 1999].

Teodozjusz Chilendarski, *Żywot świętego Sawy (fragment)* [w:] B. Szeffiński, *Trzy oblicza Sawy Nemanjicia: postać historyczna — autokreacja — postać literacka*, Łódź 2016, s. 227–273.

Wolski J., „Żywot św. Sawy” Teodozjusza Chilendarskiego jako źródło do dziejów Streza, władcy Proseku, „Balcanica Posnaniensia” 2012, t. 19, s. 51–69.

Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka, prik. i ured. S. Novaković, Beograd 1912 [Законски споменици српских држава средњег века, прик. и уред. С.Новаковић, Београд 1912].

³³ J. Skowronek, M. Tanty, T. Wasilewski, *Historia Słowian Południowych i Zachodnich*, Warszawa 1977; W. Felczak, T. Wasilewski, *Historia Jugosławii*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985.

Zbornik srednjovekovnih ćirilčkih povelja i pisama Srbije, Bosne i Dubrovnika, t. I, 1186–1321, prir. V. Mošin, S. Ćirković, D. Sindik, red. D. Sindik, Beograd 2011 [Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника, т. I, 1186–1321, прир. В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, ред. Д. Синдик, Београд 2011].

Оpracowania

Blagojević M., *Meropah*, u: *Leksikon srpskog srednjeg veka*, prir. S. Ćirković, R. Mihaljčić, Beograd 1999, s. 396–397 [Благојевић М., Меропах, у: Лексикон српског средњег века, прир. С. Ћирковић, Р. Михалчић, Београд 1999].

Boroń P., *Kniaziowie, królowie, carowie... Tytuły i nazwy władców słowiańskich we wczesnym średniowieczu*, Katowice 2010.

Bošković Đ., *Osvrt na neke karakteristike regionalnog prostornog planiranja spomenika na teritoriji srednjovekovne Raške*, „Raška baština” 1975, t. 1, s. 7–13 [Бошковић Ђ., Осврт на неке карактеристике регионалног просторног планирања споменика на територији средњовековне Рашке, „Рашка баштина” 1975, т. 1].

Bubalo Đ., *Kada je veliki župan Stefan Nemanjić izdao povelju manastiru Hilandaru?*, „Stari srpski arhiv” 2010, t. 9, s. 233–241 [Бубало Ђ., Када је велики жупан Стефан Немањић издао повељу манастиру Хиландару?, „Стари српски архив” 2010, т. 9].

Bubalo Đ., *Sokalnik*, u: *Leksikon srpskog srednjeg veka*, prir. S. Ćirković, R. Mihaljčić, Beograd 1999, s. 680–682 [Бубало Ђ., Сокалник, у: Лексикон српског средњег века, прир. С. Ћирковић, Р. Михалчић, Београд 1999].

Bujan S., *La „Chronique du prêtre de Dioclée”. Un faux document historique*, „Revue des études Byzantines” 2008, t. 66, s. 5–38.

Bujan S., *Orbinijevo izdanje „Ljetopisa popa Dukljanina”: povijesni falsifikat*, „Radovi — Zavod za hrvatsku povijest” 2011, t. 43, s. 65–80.

Ćirković S., *Vukan Nemanjić*, u: *Srpski biografski rečnik*, t. 2, V–G, Novi Sad 2006, s. 406–407 [Ћирковић С., Вукан Немањић, у: Српски биографски речник, т. 2, В–Г, Нови Сад 2006].

Felczak W., Wasilewski T., *Historia Jugosławii*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985.

Komatina I., *Crkva i država u srpskim zemljama od XI do XIII veka*, Beograd 2016 [Коматина И., Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века, Београд 2016].

Komatina P., *Quis Ergo Presbyter Diocleas? Rana dubrovačka istoriografija i Letopis popa Dukljanina*, „Istorijski časopis” 2020, t. 69, s. 189–226 [Коматина П., Quis Ergo Presbyter Diocleas? Рана дубровачка историографија и Летопис попа Дукљанина, „Историјски часопис” 2020, т. 69].

Kowalski W., *Wielkie zło i herezje Eutychesa. Wokół wątku podboju Dalmacji w Latopisie popa Duklanina*, „Balkanica Posnaniensia” 2018, t. 25, s. 53–67.

Krneta M., *Negativne predstave vizantijskih princeza u srpskim srednjovekovnim životima*, „Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini” 2021, t. 51/2, s. 191–209 [Крнета М., Негативне представе византијских принчеца у српским средњовековним житијима, „Зборник радова Филозофског факултета у Приштини” 2021, т. 51/2].

Leśny J., *Studia nad początkami serbskiej monarchii Nemaniczów (połowa XI – koniec XII wieku)*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1989.

Marjanović D., *Vizantijski svet i srpska crkva u 13. i 14. veku*, Novi Sad 2018 [Марјановић Д., Византијски свет и српска црква у 13. и 14. веку, Нови Сад 2018].

Miljković B., *Studenica, Bogorodičina crkva (1208/9)*, u: G. Subotić, B. Miljković, I. Špadijer, I. Tot, *Napisi istorijske sadržine u zidnom slikarstvu*, t. 1, XII–XIII vek, ured. Lj. Maksimović, Beograd 2015, s. 35–44 [Миљковић Б., Студеница, Богородичина црква (1208/9), у: Г. Суботић, Б. Миљковић, И. Шпадијер, И. Тот, Написи историјске садржине у зидном сликарству, т. 1, XII–XIII век, уред. Љ. Максимовић, Београд 2015].

Mišić S., *Istorijska geografija Srbije u životima sv. Simeona i sv. Save*, u: *Sveti Sava u srpskoj istoriji i tradiciji*, ured. S. Ćirković, Beograd 1998, s. 93–105 [Мишић С., Историјска географија Србије у житијима св. Симеона и св. Саве, у: Свети Сава у српској историји и традицији, уред. С. Ћирковић, Београд 1998].

- Mišić S., *Titula srpskog kralja u državi Nemanjića*, u: *Srpska kraljevstva u srednjem веку: zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog od 15. do 17. septembra 2017. godine krunisanja Stefana Nemanjića (Prvovenčanog)*, ured. S. Mišić, Kraljevo 2017, s. 7–16 [Мишић С., Титула српског краља у држави Немањића, у: Српска краљевства у средњем веку: зборник радова са међународног научног скупа одржаног од 15. до 17. септембра 2017. године крунисања Стефана Немањића (Првовенчаног), уред. С. Мишић, Краљево 2017].
- Mitrović K., *Kraljevstvo od iskona: Barska (arhi)episkopija i Duklja*, u: *Srpska kraljevstva u srednjem веку: zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog od 15. do 17. septembra 2017. godine krunisanja Stefana Nemanjića (Prvovenčanog)*, ured. S. Mišić, Kraljevo 2017, s. 47–83 [Митровић К., Краљевство од искона: Барска (архи)епископија и Дукља, у: Српска краљевства у средњем веку: зборник радова са међународног научног скупа одржаног од 15. до 17. септембра 2017. године крунисања Стефана Немањића (Првовенчаног), уред. С. Мишић, Краљево 2017].
- Novaković S., *Zemljište radnje Nemanjine: istorijsko-geografska studija*, „Godišnjica Nikole Čupića” 1877, t. 1, s. 163–243 [Новаковић С., Земљиште радње Немањине: историјско-географска студија, „Годишњица Николe Чупића” 1877, т. 1].
- Pavlović I., *Nekoliko hronoloških pitanja iz srpske istorije*, „Glasnik Srpskog učenog društva” 1879, t. 48, s. 221–240 [Павловић И., Неколико хронолошких питања из српске историје, „Гласник Српског ученог друштва” 1879, т. 48].
- Popović D., *Svod srpskih svetih u doba kralja Milutina: kultovi arhijereja i pustinožitelja*, u: *Manastir Studenica: 700 godina Kraljeve Crkve*, ured. Lj. Maksimović, V. Vukašinović, Beograd 2016, s. 81–97 [Поповић Д., Свод српских светих у доба краља Милутина: култови архијереја и пустиножитеља, у: Манастир Студеница: 700 година Краљеве Цркве, уред. Љ. Максимовић, В. Вукашиновић, Београд 2016].
- Skowronek J., Tanty M., Wasilewski T., *Historia Słowian Południowych i Zachodnich*, Warszawa 1977.
- Špadijer I., *Hronološki okviri književnog rada Teodosija Hilandarca*, „Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor” 2010, t. 76, s. 3–16 [Шпадијер И., Хронолошки оквири књижевног рада Теодосија Хиландарца, „Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор” 2010, т. 76].
- Szeffiński B., *Trzy oblicza Sawy Nemanjicia: postać historyczna — autokreacja — postać literacka*, Łódź 2016.
- Todić B., *O vremenu i razlozima pisanja Teodosijevoг Житија svetog Save*, „Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor” 2017, t. 83, s. 3–17 [Тодић Б., О времену и разлозима писања Теодосијевог Житија светог Саве, „Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор” 2017, т. 83].
- Trajković-Filipović S., *Inventing the Saint's Life: Chapter XXXVI of “The Annals of The Priest of Dioclea”*, „Revue des études Byzantines” 2013, t. 71, s. 259–276.
- Vojvodić D., *Ka carskom dostojanstvu kraljevske vlasti. Vladarske insignije i ideologija u doba prvih Nemanjića*, u: *Kraljevstvo i arhiepiskopija u srpskim i pomorskim zemljama Nemanjića*, ured. Lj. Maksimović, S. Pirivatrić, Beograd 2019, s. 315–354 [Војводић Д., Ка царском достојанству краљевске власти. Владарске инсигније и идеологија у доба првих Немањића, у: Краљевство и архиепископија у српским и поморским земљама Немањића, уред. Љ. Максимовић, С. Пириватрић, Београд 2019].